

Arkæologiske udgravninger i Østjylland 2007-2008

Ved Ejvind Hertz

I denne udgivelse har de kulturhistoriske museer selv bidraget med materiale til omtaler af de udgravninger, som de finder mest interessant for årbogens læsere.

Som tidligere omtalt i årbogen for 2005 udkommer den vigtige publikation *Arkæologiske Udgravninger i Danmark* ikke længere. Det var denne publikation, der gav arkæologer og andre interesserede et komplet overblik over den arkæologiske undersøgelses aktivitet i hele Danmark. Det ikke derfor ikke længere muligt at udarbejde en hel og komplet oversigt over arkæologiske udgravninger i Århus Stift. I det følgende er nærmere omtalt omkring 25 af de vigtigste fundsteder.

Årene 2007 og 2008 var ellers de to hidtil travleste år for arkæologerne i Danmark. Højkonjunktoren satte sit tydelige præg med mange arkæologiske udgravninger og rigtig mange arkæologer i sving i marken. En udbredt mangel på arkæologer betød dog, at der blev arbejdet meget i felten, medens bearbejdningen af de indkomne data måtte vente. Vi kan kun håbe, at arkæologerne får rådet bod på det i disse tider og får bearbejdet og publiceret deres nye viden videre til en bredere skare.

Stenalderen (– 1800 f.Kr)

Under Århus og videre i ådalen mod vest igennem Brabrand Sø og Årslev Engsø til Skibby gemmer sig historien om en fjord, der i slutningen af ældre stenalder strakte sig 12 km ind i det østjyske. Brabrandfjorden, som den kaldes, var en af de mange fjorde, der for 8000 år siden blev dannet ved en havstigning, der i en 1000-årig periode omdannede landet til et udpræget ørige gennemskåret af sunde og fjorde med talrige større og mindre øer.

Brabrandfjorden sættes ofte i forbindelse med stenalderbopladsen på Rugholm i østenden af Brabrand Sø. Den blev udgravet af Nationalmuseet i 1903 og igen i 1944 af Århus Museum. Herfra har vi et righoldigt og velbevaret oldsagsmateriale fra slutningen af ertebøllekulturen, ca. 4500 f.Kr. På den tid var fjorden en rig biotop med østersbanker og et mangfoldigt dyreliv. Det ses bl.a. af de mange bopladsfund langs bredderne. Men fjordens videre historie er mere uklar, og vi ved i virkeligheden ikke meget om dens udvikling fra slutningen af ældre stenalder og frem til middelalderen, hvor ådalen opdømmes ved vore dages Vester Allé i forbindelse med opførelsen af Århus Mølle.

Lerskive med to gennemgående huller og dekoration i form af sol og måne-lignende figurer. Skiven er fundet i en af Dusager-dyssens systemgrave og er formodentlig en form for offergave i en sen fase af dyssens brugstid ca. 2800 f.Kr.

I efteråret 2008 kom Moesgård Museum atter i berøring med den gamle fjord i forbindelse med tre kommunale anlægsarbejder ved henholdsvis Åby Renseanlæg, Bymuseet i Carl Blochs Gade og på den gamle godsbanegård imellem Carl Blochs Gade og Sonnesgade. Ret hurtigt viste det sig, at man stod over for en enestående mulighed for at få belyst fjordområdets historie på ny. Der var gode chancer for arkæologiske fund fra forskellige perioder, og de tykke aflejringer i fjorddalen var velegnede til naturvidenskabelige analyser. På et tidspunkt efter ertebøllefolkernes tid er fjordmundingen sandet til, og vi må forestille os, at fjorden langsomt har ændret sig til et ferskvandsområde. Men hvornår og hvor hurtigt denne udvikling har fundet sted, vides ikke præcist

På alle tre lokaliteter var der spor efter ertebøllefolket. De bedste fund fremkom ved Åby, hvor der i en bræmme af naturligt sammenskyllede grene og hasselnødder langs stenalderens kyst fandtes østersskaller, flintaffald, kasserede flintredskaber, dyreknogler og hjortetak. Et af de mere interessante fund var et 2 meter langt stykke af en stammebåd af lindetræ. Længere ude i fjordområdet stødte arkæologerne på et større antal nedrammede pæle, der ud fra lagfølgen at dømme må være fra yngre stenalder eller bronzealder. Pælene, med tilhørende fletværk af hasselgrene, forløb i to rækker, der mødtes i V-form. De kunne følges over en strækning på 23 meter, men fortsatte videre uden for udgravningsfeltet. Anlægget må tolkes som et fiskegærde, der har ledt fiskene ind i en ruse, hvor de to forløb mødtes. Det er blevet udskiftet flere gange. Spor efter lignende anlæg blev også påvist under Godsbanegården.

De arkæologiske undersøgelser forud for opførelsen af Årslev Transportcenter fortsatte i 2008. Et af de væsentligste resultater er, at der spredt ud over det store undersøgelsesområde blev fundet flere lokaliteter med bopladslevn og muligvis hustomter fra tidlig bondestenalder. Bopladsfund fra denne periode er meget sjældne i det østjyske område, hvor de først og fremmest kendes fra de øverste lag i køkkenmøddinger ude ved kysterne. Med undersøgelserne ved Årslev begynder vi at få indblik i den tidlige bondestenalderes bosætningsmønster inde i landet.

Brabrandfjordens største udbredelse i stenalderen. Den strakte sig 12 km ind i landet fra Århusbugten til Skibby. I fjordens munding opstod en ø af opkastede strandvolde, hvor Århus by senere blev grundlagt. Baggrundskortet er målebordsbladet fra 1870.

Bondestenalderens dysser og jættestuer er ikke bevaret i store mængder i Århusområdet. Derfor er det glædeligt, når vi støder på rester af dem i vores udgravninger. Det skete ved undersøgelserne på et større lokalplansområde syd for Skejby i 2006-07 ved Dusager, et 6,5 hektar stort areal på kanten af et højtliggende plateau ovenfor Egådalen. Dyssens eksistens kendes fra en præsteindberetning til Oldnordisk Museum i København i 1808, og stedsnavnet »Dusager« antyder også tilstedeværelsen af en dysse. Dens nøjagtige beliggenhed var dog ukendt. I udgravningen gav dyssens sig til kende ved store mængder brændt flint på en lille højning samt en 25 m lang række af såkaldte systemgrave, der ellers normalt forbindes med de store samlingspladser

fra samme tid – Saruppladserne. Selve stenkammeret, som det var beskrevet af Skejbypræsten i 1808, var helt væk. Men som en overraskelse fandtes i alt 5 kampesten og mange skærver nedgravet i nyere tid omkring højningen. Stenene bar tegn på kløvning og sprængning med krudt, der helt svarer til iagttagelserne fra 1808. Flere vigtige dele af dyssen blev således genfundet om end i en noget rodet forfatning.

I løbet af 2007 og 2008 foretog Silkeborg Museum en række udgravninger i forbindelse med etableringen af Søhøjlandet Golf Resort ved Gjærn. Ved undersøgelserne fremkom bl.a. spor efter en lille jagtstation fra tidlig jægerstenalder samt to større områder med bebyggelsesspor i form af huse, affaldsgruber og kogestens-

gruber fra slutningen af stenalderen og begyndelsen af bronzealderen.

Bronzealderen (1800-500 f. Kr)

I forbindelse med byggemodning ved Tjærby øst for Randers blev en overpløjet gravhøj først undersøgt. Højen, der i folkemunde var kendt under navnet Hermannshøj, kunne erkendes som en ca. én meter stor højning og med en diameter på 22 meter. Oprindeligt har højen nok været tre til fire meter høj. I højen blev der fundet spor efter seks begravelser, der hver især kan knyttes til en højfase. Den ældste grav, som sandsynligvis skal dateres til slutningen af stenalderen eller begyndelsen af bronzealderen – dvs. omkring 1.800 f. Kr. – indeholdt desværre ingen bevarede fund. Den rigest udstyrede grav var højens fjerde. Den døde var her blevet begravet i en træbiste, formentlig en udhulet egestamme, der var blevet foret med en oksehud. Med sig havde den døde mand fået en dragtnål af bronze samt en fornem dolk, ligeledes af bronze, med et greb der muligvis var lavet af ben. Dolken lå i en skede af læder. Graven kunne dateres til midten af ældre bronzealder – omkring 1.500 til 1.300 f.Kr. dvs. ca. samtidig med den berømte Egtvedpige.

Ved Voel øst for Silkeborg, afdækkede Silkeborg Museum i forsommeren 2008 sporene efter en lille bebyggelse med to huse fra ældre bronzealder. Den største bygning var et 35,5 meter langt og 8 m bredt treskibet langhus fra midten af ældre bronzealder, omkring 1300-1500 f. Kr. Langhuset var bevaret i form af to

rækker indre tagbærende stolper samt et vægforløb af stolper, der stod med en afstand på omkring 2 m. Huset havde rette langsider og afrundede gavle. Midt for husets sydside fandtes en indgang, og øst for denne var afstanden mellem de tagbærende stolpehuller længere end i resten af huset. Her fandtes endvidere spor efter en indre dør, der viser at huset har været opdelt i flere rum, og således formodentlig rummet både beboelse, lade og stald.

I begge huse fandtes gruber med forkullet materiale. En foreløbig analyse viser, at der er store mængder forkullet korn tilstede, bl.a. nøgen byg og hvedearterne emmer og spelt, samt enkelte forkullede hasselnøddeskaller og agern.

Jernalderen (500 f.Kr.-750 e.Kr.)

Ved Silkeborg Museums udgravninger ved Gjærn afgravedes en aflang »bakke«, der viste sig at være en stor, overpløjet og hidtil ukendt gravhøj. I ca. en meters dybde fremkom tre gravanlæg, der var udformet som cirkulære 1,9–2,9 m store kredse af hovedstore sten. Et lille snit i midten af det ene anlæg afslørede, at stenkredsen markerede en lille brandgrav med aske, trækul, brændte knogler og dele af et lerkar, der var dækket af en flad sten. Gravene er anlagt i begyndelsen af jernalderen, omkring 500 f. Kr., på overfladen af en ældre gravhøj – antagelig fra stenalderen. De tre stenkredse har været synlige i mange år efter anlæggelsen, men er på et tidspunkt blevet dækket af et meter tykt lag af gult sand i forbindelse med en ny gravlæggelse på stedet. Da højbyggeri

ikke er almindelig i jernalderen, må den nye grav have rummet en betydningsfuld person, der formodentlig er blevet gravlagt i romersk jernalder.

I forbindelse med en udstykning i Rønde undersøgte Museet for Syddjurs et ca. 9000m² stort område. Bopladsen, der i denne forbindelse blev registreret, bestod af fire gårdsenheder samt et enkeltstående hus og hegn, en brønd, en ovn, en stenlægning og diverse gruber – alle dateres de til ældre romersk jernalder. Lokaliteten er beliggende på nordsiden af den store Rønde Bakke, som fra de lavere områder med bækforløbene Knubro Bæk og Dibbelbæk i vest hæver sig til bakketoppen mod øst mod gravhøjen Store Bavnehøj. Vi må formode, at det var bønder, der boede her. Folk der dyrkede små jordlodder, men også benyttede sig af de andre ressourcer, området bød på. Der er en del fortidsminder i området, ca. 150 m mod syd fra udgravningen ligger de to gravhøje – Store og Lille Bavnehøj.

Bopladsen anslås til at have haft en levetid på ca. 200 år strækkende sig fra slutningen af sen førromersk jernalder til starten af yngre romersk jernalder. Bopladsen har hovedsageligt været i brug i ældre romersk jernalder. Husene og gårdsenhederne fletter sig ind i hinanden, da de enkelte huse ikke har stået meget mere end en generations tid, hvorefter man har bygget nyt – enten i forbindelse med det gamle eller et helt andet sted, dog i nærheden. Det er denne tradition, der skaber de såkaldte vandrende landsbyer, hvor den samme landsby flytter rundt inden

for en flydende ramme til forskel fra de fastliggende landsbyer, man kender fra senere tider. Da bopladsens fuldstændige udbredelse ikke er kendt, er det svært at sige noget om, hvor mange mennesker der har beboet pladsen.

Ved byggemodning i den sydvestlige udkant af Hornslet by 2008 fremkom der store mængder keramik fra ældre jernalder. Museet for Syddjurs iværksatte en udgravning, der resulterede i fund af en hel del mærkværdige gruber. Gruberne bestod af flere på hinanden efterfølgende nedgravninger og deponeringer af keramik og brændt knoglemateriale. Analyser af det brændte knoglemateriale viste, at der var tale om knogle fra kvæg, får, ged og hest. På det berørte areal fandtes endvidere en urnegrav. Et lerkar med brændte menneskeknogler fra både kranie og ekstremiteter. Toppen af urnen var ødelagt ved tidligere dyrkning på arealet, sandsynligvis ved pløjning, og en del af knoglematerialet manglede derfor. Urnen blev udgravet i udkanten af udgravningen og formodes at udgøre en del af et gravfelt, der fortsætter ind på et dyrkede areal syd for udgravningen. Endvidere blev 21 huse, langhuse såvel som udhuse, og fire hegnforløb erkendt på det berørte areal. På baggrund af den store mængde keramik, der blev registreret på bopladsen, dateres denne til 200 f.Kr.–150 e. Kr. med en hovedvægt på tiden fra omkring år 150 før Kristi fødsel til år 0. Aktiviteterne på det undersøgte areal er dermed samtidige som den velundersøgte landsby Vendehøj med tilhørende gravplads, der dateres til

Et lærben stikker ud af et profil ved den gamle søbund ved Vædebro.

2. Årh. f. Kr. til 2. Årh. e. Kr. der ligger blot 1 km mod øst.

Igennem mange år er der ved forskellige lejligheder fremdraget dele af menneskeskeletter ved udløbet af Illerup å i Mossø. Området hedder Alken Enge/Vædebro. Ved Vædebro er der i to omgange gjort større, samlede fund af menneskeskeletter. Fra 1944-45 har Skanderborg Museum en større samling af menneskeknogler fremdraget i forbindelse med grøftegravning, og fra 1957 til 1962 blev der foretaget egentlige arkæologiske undersøgelser ved arkæolog Harald Andersen, daværende Århus Museum. I alt er der tale om skeletdele fra mindst 34 individer hovedsagelig indikeret ved antallet af lårbensknogler. Der er desuden spredte oplysninger om flere skeletfund fra Alken Enge, der bringer antallet af individer op over 200.

I efteråret 2008 foretog Skanderborg museum en sonderende arkæologisk undersøgelse ved Vædebro. Formålet var at genfinde de ældre udgravningsfelter

fra tidligere udgravninger i 1956-1962 og fastslå bevaringsforhold for specielt det humane knoglemateriale samt andre fund på den gamle søbund. Felterne fra den gamle udgravning blev genfundet, og bevaringsforholdene for humane knogler viste sig stadig at være overordentlig gode. Der er foretaget nye C-14 dateringer på to ud af seks nyfundene humane knogler. Dateringerne falder omkring Kr. fødsel og nogenlunde indenfor de samme tidsrammer som tidligere foretagne C-14 dateringer. Antropologiske analyser på skeletmaterialet viser, at der stort set udelukkende er tale om yngre mænd, og det formodes at være individer fra en slagen hær, som har fundet deres endelige ved Vædebro.

Ved Kildebjerg ved Ry har Skanderborg Museum i 2007-08 fundet spændende spor af bebyggelse fra førromersk jernalder (ca. 500 f.Kr. til år 0) og i særdeleshed yngre romersk jernalder (ca. 160 til 375 e.Kr.). Der fremkom i alt 18 langhuse af varierende størrelse. Otte hegnforløb, seks sadeltagshegn og syv staklader. En del af disse konstruktioner udgør større og mindre gårdsanlæg med hovedhus, udhuse og omkransende hegn. Nær gårdsanlæggene afdækkede arkæologerne tillige et mindre gravfelt med i alt fire jordfæstegrave fra yngre romersk jernalder. Gravene med formuldede rester af bulkister (kløvede udhulede træstammer) indeholdt flotte gravgaver i form af smukt ornamenterede kar.

I forbindelse med byggemodning syd for Grauballe udgravede Silkeborg Mu-

Stolpehullerne i det 43,5 meter lange hus i Grauballe under udgravning

seum i foråret 2007 godt 11.000 kvadratmeter af en landsby fra yngre romersk og ældre germansk jernalder, omkring 4. – 5. årh. e. Kr. Ved udgravningen afdækkedes dele af tre meget store, indhegnede gårde, der har ligget i en øst – vestvendt række hen over en flad bakke. Hegnsforløb mod øst viser, at der formodentlig findes spor efter flere gårde på naboarealerne længere mod øst. Bebyggelsen med de indhegnede gårde er typisk for den yngre del af jernalderen, men gårdsanlæggene og bygningerne er større, end vi kender det fra de fleste andre midtjyske gårde fra denne periode. Et af langhusene, der har været hovedbygning i en af gårdene, var således 43,5 m langt og knap 6 meter bredt og er hermed det hidtil største jernalderhus, der er udgravet i Midtjylland.

I vinteren 2007 undersøgte Moesgård Museum dele af et 7,5 ha. stort område lige syd for Tranbjerg. Tidligere udgrav-

ninger tæt ved har vist omfattende bebyggelsesspor fra jernalderen, og det gjorde sig også gældende her. 11 hustomter og adskillige affaldsgruber fra tidsrummet førromersk jernalder til ældre vikingetid (500 f.Kr. - 800 e.Kr.) blev afdækket i det bølgede terræn. To romerske sølvdenarer fra omkring 100 e.Kr. og velbevarede huse fra ældre vikingetid med buede vægforløb hører til de mere sjældne fund for Århusområdets vedkommende.

Midt i området ligger en lille tørvemose. Den viste sig at skjule spor fra en helt særlig, men efterhånden velkendt aktivitet i jernalderen, nemlig en tørvegravning. Ved at studere tørvelagene ned gennem den 3 meter dybe mose kunne det ses, at dele af den var bortgravet i et vandret plan. Da afgangsniveauet senere var overlejet at et affaldslag fra ældre romersk jernalder (ca. 100 e.Kr.) måtte tørvegravningen nødvendigvis være ældre. Typisk

Dette fornemme vikingetidssmykke, som ejermanden sikkert har begravet tabet af, blev fundet af Kulturhistorisk Museum Randers ved en udgravning 10 km syd for Randers.

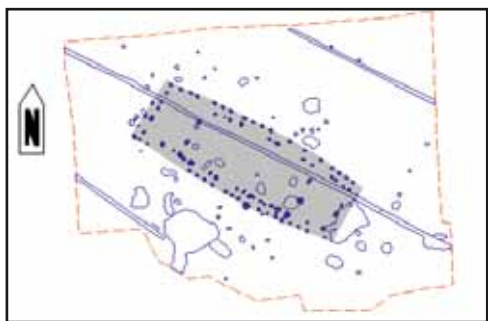
daterer disse gamle tørvegravninger sig til yngste bronzealder eller ældre førromersk jernalder (omkring 500 f.Kr.). To plankeveje på henholdsvis 16 og 7 m af flåkkede egestammer førte ud i mosen fra den ene bred. Plankerne hvilede på sveller og har kunnet flyttes rundt i mosen som tørvegravningen skred frem.

Vikingetiden (750-1050)

På et gammelt fundområde ved Godthåb har Skanderborg Museum ved den seneste udgravning i 2007 påvist ti treskibede huse, en staklade, fire hegnsforløb samt fem, muligvis seks grubehuse og et utal af stolpehuller og gruber. En stor del af husene samt alle grubehuse stammer fra sen germansk jernalder og vikingetid (ca. 700-1000 e. Kr.), men også ældre jernalder er repræsenteret på pladsen. Et af de treskibede huse synes at indgå i et gårdsanlæg, som delvist blev afdækket ved de tidligere udgravninger. Grubehusene har fungeret som værk-

stedshytter til bl.a. tekstilfremstilling, hvilket indikeres af vævevægte, tenvægte og knivsblade. Endvidere består en stor del af fundmaterialet af keramik, heraf en del smukt dekoreret af stempelornamentik. Med undersøgelserne ved Godthåb er det lykkedes som det første sted i Skanderborg kommune at påvise en vikingetidsboplads. Det næste og lige så spændende spørgsmål er, hvor gravpladserne skal findes.

I Århus viste et par interessante udgravninger i Studsgade, at her i den nordlige del af byen, et område der ligger uden for den voldomkransede vikingetidsby, har været livlig aktivitet langt tilbage i tiden. Næsten lige meget, hvor arkæologerne sætter skovlen i jorden, er der fund fra vikingetid og middelalder. Et klart billede af fundsituationen er der dog langt fra tale om endnu. Den største undersøgelse blev foretaget i gården til Studsgade 8-10. Det er et område, der har været bebygget siden vikingetiden. De ældste bygningslevn, der fandtes, var to af vikingetidens velkendte arbejdsbytter, de såkaldte grubehuse. Heri var der bl.a. vævevægte, en tenvægt og en bennål – fund der vidner om tekstilfremstilling. Et væld af spor i undergrundens fine sand viser, at der også har været beboelseshuse med jordgravede stolper og lerklinede vægge, men udgravningens beskedne rammer gjorde det ikke muligt at frilægge nogle af husene i deres helhed. Hvor gammel er den ældste bebyggelse i Studsgade- og Mejlgedekvarteret – er den fra før voldens opførelse i 934/35?

Trelleborg-hus fra o. 1000 e. Kr. Huset er ca. 28 meter langt og er indtil videre det yngste spor af fortidig bebyggelse i et udgravningsområde ved Gedved.

Desværre blev det ikke ved denne lejlighed, at spørgsmålet kunne besvares. Dertil mangler vi endnu det helt rigtige fund.

Også på flere lokaliteter tæt ved Århus blev der fundet levn efter vikingetidsbebyggelser. På markerne nord for Skejby blev der således afdækket en ca. 21x6 m stor hustomt med spor efter buede og stolpesatte vægge. Der blev ikke fundet andre bygninger, hegn, brønde eller gruber, som kan fortælle os, om huset er en del af et egentligt gårdsanlæg på stedet. Nærmere Skejby fremkom en tilsvarende hustomt. Den lå sammen med en lille værkstedshytte, et af de såkaldte grubehuse, samt brønde og affaldsgruber, der delvist var dækket af et møddingslag med knogler, keramik og kogesten. Sandsynligvis har vi med denne udgravning fat i udkanten af Skejby's tidligste bebyggelse – den bebyggelse, som har grundlagt landsbyen, der nu kan føre sine rødder tilbage til vikingetiden.

Ved Ølstedvej, lidt sydøst for Søften, undersøgte museet i efteråret et kom-

mende erhvervsområde, og det blev hurtigt klart, at der på den østlige del af området har været bebyggelse i vikingetiden. Et areal på 4300 m² blev derfor afdækket, og herved fremkom 12 grubehuse, to forsænkede og stenbelagte gulve samt en brønd. Desuden blev der observeret spor af et stolpebygget hus, der overlejlrede et af grubehusene. De anlæg, der indeholdt daterende materiale, kunne henføres til 10. århundrede.

I det største af grubehusene blev der fundet jernbeslag, to kædeled og to tenvægte, hvoraf den ene var fremstillet af sandsten og dekoreret med omløbende furer. Desuden blev der fundet en nål, en hvæssesten og en del keramik – bl.a. et større randskår af importkeramik fra det slaviske område ved Østersøens sydkyst. Grubehuset var temmelig stort, 4,5x3,5 m, og kraftigt bygget. Bedømt ud fra fundene har det primært været brugt som tekstilværksted.

To af anlæggene lignede grubehuse, da de blev afdækket, men ved den efterfølgende udgravning viste de sig at være lave gruber, der havde bunden brolagt med mindre sten. Der kunne ikke påvises spor efter tagbærende stolper, så en eventuel overdækning har været af en let konstruktion. Et af anlæggene var fyldt med jernslagge, og de brolagte gruber tolkes som værksteder, der måske har haft teltlignende overdækninger.

På marken nord for det undersøgte område blev der med metaldetektor fundet en del metaloldstager, bl.a. et brudstykke af en bronzefibel med guld-

belægning, to fragmenter af arabiske sølvmonter, vægtlodder af bly og enkelte jerngenstande. Meget tyder således på, at der uden for det udgravede område i Søften er en større bebyggelse fra vikingetiden.

Endelig lavede Horsens Museum øst for Horsens klosterkirke en mindre undersøgelse af byens østlige voldgrav. Det skulle dog vise sig, at der var tre på hinanden følgende voldgrave, hvoraf den ældste nu er dateret til vikingetiden ved hjælp af C14-metoden og dermed giver ny viden om Horsens betydning i denne periode.

Middelalderen og nyere tid

I snart mange år har Kulturhistorisk Museum Randers foretaget udgravninger af en ødekirkegård ved Tjærby øst for Randers. Indtil videre er resterne af stenkirken med kor, skib, tårn og våbenhus dukket frem, og der er også fundet svage rester efter den forudgående trækirke. Ligeledes er kirkegården nord, øst og vest for kirken blevet undersøgt, samt dele af den sydlige del. Faktisk mangler vi nu kun kirkegårdens sydøstlige hjørne. Når dette er sket, formentlig i 2010, vil der være undersøgt omkring 1300 grave, hvor der er skeletrester i mere end halvdelen, og med dette står vi også med et enestående antropologisk materiale der kan give meget viden om en landsbybefolknings sammensætning og levevilkår gennem middelalderens 500 år.

Forud for skovrejsning med planlagt dybdepløjning foretog Silkeborg Museum i efteråret 2007 prøvegravninger

på et område ved Tømmerby syd for Them, hvor den nedlagte middelalderlige Tømmerby Kirke med tilhørende kirkegård har ligget. Kirken blev nedrevet i 1500-tallet ligesom flere andre midtjyske kirker, men kirketomtens omtrentlige beliggenhed var dog stadig kendt. Ved en mindre prøvegravning lykkedes det at lokalisere og afgrænse kirkegården, og med stor forståelse og interesse fra lodsejernes side, blev kirketomten og det omgivende kirkegårdsområde derfor friholdt både for den altødelæggende dybdepløjning og for tilplantning, ligesom dybdepløjningen af de omgivende arealer også blev opgivet, så eventuelle, skjulte fortidsminder i området kan bevares for eftertiden.

I 2008 blev der påbegyndt et borgforskningsprojekt på Samsø, hvor der findes 5 middelalderlige voldsteder på Samsø, som hidtil ikke har været genstand for nøjere arkæologiske undersøgelser. Disse 5 voldsteder vil de kommende 4 år blive genstand for arkæologiske såvel som arkivaliske undersøgelser. Formålet med disse undersøgelser er at sætte de 5 voldsteder ind i en mere sikker dateringsramme, kaste lys over deres fysiske udformning og belyse deres sammenspil med omgivelserne. I juni 2008 var det det kongelige anlæg Gl. Brattingsborg i Tranebjerg, der blev genstand for arkæologiske undersøgelser. Anlægget viste sig at være centeret omkring et stenbygget centralt tårn, der på et tidspunkt bliver omgivet af en indre voldgrav. Uden for dette centrale område sørgede omfattende voldgrave og spærremure for at det ydre borgområde

Den velbevarede nordmur i koret af den hidtil ukendte kirke, der fremkom ved udgravningerne på Brattingsborg-området.

også var stærkt befæstet. Ganske overraskende dukkede en ukendt og velbevaret kirkeruin med tilhørende kirkegård op på den sydlige del af borgbanken. En lang række grave blev påtruffet. Under hele udgravningsforløbet blev området gået minutiøst over med metaldetektor og en lang række mønter og andre metalfund

fra 12-1300-årene dukkede op. Sammen med den fundne keramik kan aktiviteten på Gl. Brattingsborg voldstedet primært indsnævres til tiden mellem ca. 1200-1320. Mens borgen synes ødelagt med Marsk Stigs angreb i 1289, så ser kirken ud til at være i funktion til første tredjedel af 1300-årene. Den nuværende

Tranebjerg kirke, der blot ligger 150 m borte, synes herefter at afløse borgkirken.

Som led i renoveringen af området omkring den gamle Franciskanerklosterkirke i Horsens har Horsens Museum foretaget de nødvendige udgravninger, der blev foranlediget af anlægsarbejdet.

I første omgang udgravedes flere anlæg med relation til klosterbygningerne, der lå syd for kirken. Her blev blandt andet fundet flere dele af de sandfundamenter, som klosteret var opført på efter grundlæggelsen i 1261. Det mest interessante fund fra klosteret var en såkaldt hypocaust, et middelalderligt centralvarmeanlæg knyttet til klosterets sydføj. Ved kirkens nord dør blev der udgravet ca. 200 skeletter, hvoraf langt de fleste stammer fra 1700-tals begravelser. I et lille udsnit af gravene var der personlige genstande. En passer, et lille kors af facetslebne røde granater, ørenringe og forskellige glasperler, der antageligt har været broderet på tøjet.

I baglokalerne bag hedengangne Thems Boghandel på Søndergade i Horsens blev der i forbindelse med en butiksrenovering udgravet kulturlag på op til to meters tykkelse.

Det er sjældent, at museet har mulighed for at foretage undersøgelser i denne del af byen, og udgravningen har kunnet bidrage med en ny indsigt i byens udvikling i middelalderens anden halvdel. Udgravningen kunne bekræfte tidligere antagelser om, at denne del af byen først opstod omkring år 1300. Før denne tid lå området øde hen, angiveligt som dyr-

kede marker. Da området blev indlemmet i byen, blev der gravet grøfter og opført hegn, formentlig som markering af de nye matrikler. Matrikelstrukturen opretholdes dog ikke længe, og allerede omkring år 1400 blev der opført en bygning med kælder ovenpå det ældre skel. Bygningen måtte gennem de følgende århundreder fornyes og ombygges. Årsagerne hertil var flere, f.eks. brændte den i 1600-tallet. Det er således tankevækkende, at den stående bygning fra 1950'erne delvist blev opført på de samme fundamenter som den første bygning på stedet næsten 500 år tidligere.

I Århus Midtby har Moesgård Museums udgravningsaktivitet i det forløbne år været knap så hektisk som tidligere. Ved en mindre undersøgelse i kælderen til bagbygningen i Vestergade 47 fandtes aflejringer fra 12-1300-årene, og endnu engang har det altså vist sig, at selv langt ude ad Vestergade var der aktiviteter i højmiddelalderen. I fremtiden er der altså god grund til også at holde øje med denne stadigvæk noget ukendte del af middelalderens Århus.

Mest interessant var dog et par udgravninger i Studsgade. Ved en prøveudgravning i Studsgade 27 blev der ud mod gaden påvist rester af en kælder fra senmiddelalderen, og bag denne, længere tilbage på grunden, var der fundamenter fra en ældre bygning, hvori der bl.a. kunne ses rester af to bageovne. Hermed ser vi for første gang, at der også er middelalderbebyggelse på vestsiden af Studsgade. Den største undersøgelse blev foretaget under

*Metertykke kulturlag i det
middelalderlige Horsens.*

100 meter syd fra ovennævnte, i gården til Studsgade 8–10. Det er et område, der har været bebygget siden vikingetiden. Efter vikingetiden lå stedet tilsyneladende ubenyttet hen en rum tid, til engang i 1300-årene, hvor der bliver bygget en stald her. Den havde et fint, brolagt gulv dækket af et tykt lag gødning, der stadig lugtede umiskendeligt af stald.

Omkring 1500 blev et beboelseshus opført på grunden. Det drejer sig om en lang, smal bygning, et såkaldt gavlhus, der efter lang tids brug nedbrændte. Kort efter branden er huset genopført omtrent

i sin gamle skikkelse. Vest for huset, ud mod Studsgade, var der tre delvist nedgravede trækar. Vi ved endnu ikke med sikkerhed, hvad de har været brugt til, måske ølbrygning. Vand til en sådan produktion havde de i hvert fald rigeligt af, idet der nord for huset var en usædvanlig stor kampestensbrønd. Rundt omkring på grunden fandtes affaldskuler, og en af disse indeholdt pottemageraffald i form af fejlbrændte potter og kakler til kakkelovne. I en anden var der bunker af skår fra bemalede fade. Et interessant træk ved huset var, at det ikke var orienteret

mod Studsgade, som man ville forvente, men mod de nuværende baggårde. Det antyder, at der engang har været en nu forsvundet gade bag den nuværende bebyggelse, parallelt med Studsgade. Det er ikke første gang, at vi har haft færten af denne gade, og man kan faktisk stadig se en lille bid af den ved vore dages Studsgade 32–36. Denne lille gadestump er de sidste rester af Studsgades oprindelige mere lige forløb. Hvornår man besluttede sig for at give gaden sit nuværende forløb vides ikke med sikkerhed, måske tidligt i 1600-årene.

I de tidligere nævnte undersøgelser af Brabrandfjorden viste der sig iden øvre del af aflejringerne ved Carl Blochs Gade nogle ældre slyng på Århus Å, der et sted var blevet afsnøret og har henligget som en lille mose. I det stillestående vand var der dannet op til en halv meter tørv, og i bunden af dette lag lå træaffald fra håndværksaktiviteter. Bedømt ud fra bevaringstilstand og placering i lagfølgen er vi tilbage i sen jernalder, vikingetid eller tidlig middelalder. Affaldet viser, at datidens århusianere færdedes og arbejdede ude i engene ved åen. Det satte middelalderens vandmølle med tilhørende mølledam en stopper for fra en gang i 1200-årene og frem til 1873, hvor møllen blev nedlagt.

Noter

Følgende museet/medarbejdere har bidraget med materiale:

Kulturhistorisk Museum Randers: Ernst Stidsing

Silkeborg Museum: Knud Bjerring Jensen

Syddjurs Museum: Signe Strandvig, Birgitte Ribert

Moesgård Museum: Hans Skov, Susanne Gram og Uffe Rasmussen.

Skanderborg Museum: Ejvind Hertz, Dorthe Bak Tøfting og Susanne Gram

Horsens Museum: Esben Klinker Hansen, Christopher Grønfeldt Petersen og Frederik Callesen